

Hvordan opfatter vi den absolutte ondskab?

af Knud Nyboe Rasmussen

Hvordan opfatter vi den absolutte ondskab? Og hvordan skal vi tale om den? Skal vi på moderne vis tale om den som et intetkønsagtigt ”fænomen”, som ondskab eller det onde? Eller skal vi vove at være så gammeldags, at vi på linje med bibelen og den kirkelige tradition taler om den absolutte ondskab i personale kategorier, altså som den onde eller slet og ret Djævelen og alle hans gerninger og alt hans væsen?

Det var den franske digter Baudelaire, der engang skrev: ”Det allerbedste trick, som Djævelen nogensinde har begået, er at overbevise verden om, at han ikke eksisterer.”

Og noget kunne tyde på, at den ”overbevisning” eller overtalelse er lykkedes ret godt, eftersom det i dag jo ikke ligefrem er Djævelen, som moderne mennesker taler mest om – undtagen når man tankeløst påkalder hans navn i eder og forbandelser. Ja, selv mange præster ved efterhånden ikke, hvad de skal stille op med talen om Djævelen. Derfor hører man jævnligt præster foreslå, at det er på tide at erstatte talen om Djævelen med en tale om ondskab eller det onde eller et andet upersonligt begreb.

Så inden vi går videre, var det måske på sin plads at spørge, om moderne mennesker overhovedet kan stille noget op med talen om Djævelen som en fjendtlig magt? Er det ikke simpelthen forældet mytologi og overtro uden nogen som helst forbindelse til den virkelighed, som vi lever i i dag?

Eller gemmer der sig i talen om Djævelen en uomgængelig og gådefuld realitet i denne verden? Det er spørgsmålet, som denne artikel vil prøve at give et bud på.

Vi springer først tilbage i tiden. I 1830'erne udspandt der sig i Danmark en strid om Djævelens eksistens – en strid, som udsprang af førende gejstliges egenrådige ændringer i dåbsritualet. Striden begyndte i 1832, da Sjællands stiftsprovst H.G. Clausen blev taget i selvbestaltet at foretage ændringer i dåbsritualet. Clausen var en rationalistisk teolog, som tilpassede kirkens ritualer efter sin teologi og ikke mindst efter fornuften. Når han døbte, erstattede han ordet ”djævel” med ”synd” i forsagelsen, og han udelod ordene ”nedfor til helvede” i trosbekendelsen. Disse ændringer var

mange mere gammeldags kristne stærkt utilfredse med og indgav flere klager til biskoppen. Og sagen affødte en polemik mellem Grundtvig og H.G. Clausens søn, professor H.N. Clausen om dåben og djævforsagelsen.

I et skrift med titlen "Om løgnens fader" forsvarede Grundtvig talen om djævelen i forsagelsen og sammenlignede den rationalistiske benægtelse af djævelens eksistens med den barnlige forestilling, at man kan gøre sig usynlig ved at holde sig for øjnene, hvilket for Grundtvig svarer til forestillingen om, at "djævelen umulig kan gøre skade, når man blot hytter sig for at indse, at han er til". Som konklusion på skriftet skriver Grundtvig: "Det går nemlig, efter naturens love, med Djævelen, som med enhver virksom fjende, så han bliver både farligere og frygteligere jo mer man stræber at glemme ham, men bliver til spot, når man lærer kunsten at overvinde og fordrive ham ...". Grundtvig mener: når man lærer at fordrive ham ved hjælp af forsagelsen, som er givet os i dåben. Det er da også Grundtvigs både skyld og fortjeneste, at forsagelsen er blevet fastholdt ikke kun i vores dåbsritual, men at den også lyder sammen med trosbekendelsen, når vi i gudstjenesten "bekender vor kristne tro". Det er faktisk noget særligt for den danske kirke.

Så springer vi fra Grundtvig tilbage til Luther, som i skriftet "Om den trælbundne vilje" skriver et sted: "De kristne ved, at i verden findes der to riger, som bekæmper hinanden på det voldsomste; at det er Satan, der hersker i det ene, og at han af den årsag kaldes "denne verdens fyrste" af Kristus og "denne tidsalders gud" af Paulus; at han efter sin tilbøjelighed holder som fanger alle dem, der ikke er revet fra ham af Kristi Ånd – atter ifølge hvad Paulus bevidner – og ikke lader nogen som helst magt rive dem fra sig – lige med undtagelse af Guds Ånd, som Kristus tydeligt viser det i lignelsen om den stærke, der sørger for at vogte sin gård, så den bliver i ro og orden. I det andet rige hersker Kristus, og det rige står til stadighed Satans rige imod og kæmper med det; vi bliver hentet over til det rige, ikke ved vor egen stærke magt, men i kraft af Guds tilgivende kærlighed, hvorved vi bliver befriet fra denne værdiløse tidsalder, og bliver med ét befriet fra mørkets magt."

For Luther var Djævelen en nærgående og skinbarlig virkelighed, som han livet igennem kæmpede med og imod. Det afgørende middel eller våben mod Djævelens angreb var for Luther evangeliet om Guds nåde og barmhjertige hjælp i Kristus. Også bønner er et vigtigt middel imod Djævelen – "fri os fra det onde", eller den onde, som bønner i Fadervor også kan, ja, måske skal oversættes. Midt i alle anfægtelser og sjælelige kampe beder vi "for at tale med vor Herre Gud og overlade sagen til ham", siger Luther et sted.

Men Luther kendte også til andre, mere "verdslige" midler til at fordrive Djævelens anfægtelser og angreb, f.eks. musikken. Djævelen er tristedens ånd – siger han i en af sine berømte bordtaler. Næst efter evangeliet kendte Luther faktisk ikke noget bedre middel end musik og sang til at fordrive den djævelske tristhed og melankoli, som han selv led en del af.

Et andet råd fra Luther, når djævelsk tristhed og anfægtelse og tvivl overfalder et menneske, lød sådan: "Så ofte Djævelen plager dig med disse tanker, så søg selskab med andre mennesker, eller drik rigeligt eller fordriv tiden med pjat eller tag dig noget andet lystigt for. Man trænger nogen gange til at drikke mere end sædvanligt, til at spøge og pjatte og begå en synd af had og foragt for Djævelen for ikke at give ham lejlighed til at give os dårlig samvittighed over småting." Rådet minder næsten om det, som den gamle og kendte Askovlærer Jørgen Bukdahl engang gav mod melankoli og tristhed: "Drik en dram og syng en salme – det plejer at hjælpe!"

Det måske vigtigste vidnesbyrd om Luthers kamp med og trøst mod Djævelens anfægtelser og angreb, det er nok den salme, som man har kaldt reformationens kampsalme, "Vor Gud han er så fast en borg". I salmen tvinges Luther - ud fra sit eget livs bitre erfaringer - til at konstatere, ja, åbent indrømme, at "vor egen magt ej hjælpe kan, / let kan os fjenden fælde". Derfor handler salmen om at tage sin tilflugt til den eneste, som kan hjælpe, når det virkelig gælder, den almægtige Gud og hans énbårne Søn, "den Herre Krist".

Går vi nu frem til en forfatter og præst, som med stor ret kan kaldes discipel af både Luther og Grundtvig, nemlig Jakob Knudsen, så møder vi hos ham også tanker, der i allerhøjeste grad tager Djævelens virkelighed alvorligt. Jeg tænker ikke mindst på den sidste artikel, som Knudsen skrev inden sin død i 1917, nemlig en artikel fra 1916, som han kalder "Forsagelse og tro". Jeg har i en tidligere artikel i Nyt Babel (#26) henvist til denne vigtige artikel og citeret et par enkelte linjer fra den. Her vil jeg gå lidt nærmere ind på den.

I artiklen skriver Knudsen: "Thi vi må huske, at bagved Djævelens gerninger og væsen står han selv, Løgneren, som forstår den helvedes kunst, trods vor oprigtige rædsel og afsky, at spinde os ind i det, vi oprigtigt afskyr." Og hvad er så det? Det er, fortsætter Knudsen, "tvivlen om Guds godhed, dét onde, som gør allermest ondt, men som vi oprigtigt hader og afskyr. Det er den syge samvittigheds forbandede anklager, som er vor frygtelige plage. Og det er angsten, som stiger op fra evighedens afgrunde. Og der er vist meget mere." Og så fortsætter han: "Inden vi ved et ord deraf har Djævelen os midt ude deri, uagtet der på en måde intet var at tage fejl af, – vor afsky og rædsel

var ægte nok.” Og så kommer hjælpen, som Knudsen anviser mod sådanne djævelske anfægtelser. Han siger: ”Imod alt dette er det, vi af vor frelser har fået ordet, råbet: ”Vi forsager Djævelen og alle hans gerninger og alt hans væsen!”

Hvis anfægtelsen og de onde tanker og indskydelser, som vi hader, så forsvinder for forsagelsens ord, så vi får fred for dem, ja, så er det ifølge Knudsen en bekræftelse af, at der var tale om noget djævelskab. ”Der følger med det djævelske – siger han – en egen giftig træk, en egen dødens kulde, en angst fra den evige tomhed, som svinder for forsagelsen, når denne med rette er anvendt”, dvs. når det er virkeligt djævelskab, vi forsager, og ikke almindelige synder, der skal angres og tilgives. Der skelnes altså mellem djævelskab og synd.

Senere siger Knudsen: ”Forsagelsen angår altså alt det (men heller ikke andet end det), som det er vor inderlige lyst og vilje at komme af med, men som vi ved et slags djævelsk mirakel alligevel kan blive plagede meget af.” Og han tilføjer: ”Jeg må tilstå, at det er på dette punkt, jeg mest får at føle, at kristenlivet er en kamp.”

Som det forhåbentligt vil være fremgået, er de gamle digtere og teologer (Luther, Grundtvig og Jakob Knudsen) gode at få teologisk forstand af, når det gælder synet på det onde, ja, på Djævelen. Nu kunne man så i vores moderne tid tænke: Ja, ja, det var i gamle dage, da man var mere overtroisk, end vi er i dag, og derfor kunne tage Djævelen alvorligt. Men hvem kan det i dag?

Ja, det er der faktisk nogen, der kan, måske en hel del. Blandt andre en nulevende digter, måske en af de største danske digtere i dag, nemlig Søren Ulrik Thomsen. Jeg tillader mig derfor igen at pege på hans store essay i Weekendavisen den 27. december 2013, der bærer overskriften ”Derfor tror jeg på Djævelen” (findes også i ”Samlede Thomsen”). Med en række konkrete eksempler argumenterer Thomsen overbevisende for, at det ikke er nok at opfatte og tale om ondskaben i upersonlige begreber, men at der undertiden er en destruktiv vilje og intention i ondskaben, som lægger op til at tale om Djævelen.

Megen ondskab kan der være en naturlig forklaring på, opvækst, misbrug, miljø osv. Men i nogle tilfælde og situationer bliver der ifølge Thomsen en uforklarlig og gådefuld rest tilbage, som unddrager sig al forklaring. Han siger herom: ”Når jeg ikke vil være med til at afpersonalisere dén gådefulde rest, der bliver tilbage, når hovedparten af ondskaben er begrebet, ved at kalde den en ”energi”, et ”princip” eller en ”kraft” og ej heller vil anonymisere den i et filosofisk begreb om ”Det

onde”, men insisterer på at tale om Djævelen, skyldes det flere ting. Konfronteret med dette ufattelige taler vi gerne om ”blind ondskab”, men jeg hæfter mig omvendt ved, at denne ondskab jo netop er seende. For ikke blot har den et vågent øje for sine muligheder, men tillige en intention, nemlig at maksimere destruktiviteten. At ondskaben både er seende og har en intention karakteriserer for mig at se snarere en person end en energi, en kraft eller et princip...”.

Søren Ulrik Thomsen giver således et velargumenteret bud på, hvordan det også i dag giver mening at opfatte og tale om det absolut onde i personale kategorier. Derfor kan man også undre sig over, at mange præster (af alle!) har så travlt med at undsige opfattelsen af og talen om den absolutte ondskab som Djævelens værk og gerninger.

En præst i Nordsjælland, som i begyndelsen af 2022 skrev en bog med titlen ”Djævelen”, blev i den anledning interviewet i Kristeligt Dagblad, hvor journalisten bla. spurgte ham: ”Du siger, at vi ikke skal være så optaget af tanken om, at Djævelen ligger på lur for at friste lige netop os. Vil det sige, at trosbekendelsens ord om at forsage Djævelen og alle hans gerninger og al hans væsen er irrelevant?” – hvortil præsten svarede: ”Så langt vil jeg ikke helt gå. Det er i hvert fald ikke noget, jeg helt har fået på plads.” Og så tilføjede han: ”Den passus i trosbekendelsen er en grundtvigiansk genindførelse af et gammel eksorcismeseritual, og jeg ved ikke helt, hvilken relevans det har i dag”.

Nej, det kan jo være, at tiden helt er løbet fra den gamle tale om en ond magt, som forvirrer og blænder os, som frister os både til overmodigt at betragte os selv som vores egen tilværelses skaber og herre – eller som frister os til ”undermodigt”, mismodigt, at synke ned i selvforagt og fortvivlelse, helt at opgive ævret, ja, måske ligefrem tage sit eget liv?

Det er nok ikke tilfældigt, når jeg i mit lange præsteliv har skullet begrave eller bisætte folk, som havde taget deres eget liv, at jeg da så godt som altid har foreslået, at vi skulle synge Luthers salme ”Vor Gud han er så fast en borg” med ordene: ”vor egen magt ej hjælpe kan, / let kan os fjenden fælde”, hvorfor vi også i dén situation må forlade os på, at ”med os står den rette mand, / omgjordet med Guds vælde. / Det er den Herre Krist, / og sejer får han vist...”. Der er altså en, der er stærkere, og som har magt til at overvinde den fjende, som let kan fælde os.

Den førnævnte sjællandske præst, som har skrevet en bog om Djævelen, ”vidste ikke helt, hvilken relevans forsagelsen har i dag”. Det er en ærlig holdning og overvejelse at have. Jeg må indrømme, at jeg selv har det sådan, at jo ældre jeg er blevet, jo mere meningsfuld finder jeg talen om

Djævelen, og jo mere nødvendig og betydningsfuld er forsagelsen af Djævelen og alle hans gerninger og alt hans væsen blevet for mig som et dagligt værn imod den onde og hans djævelske indskydelser, fristelser og griller.

Ja, sammen med trosbekendelsen og fadervor er forsagelsen faktisk blevet et dagligt ritual for mig. Et befriende ritual, når anfægtende og truende, ja undertiden destruktive og onde tanker melder deres ankomst.

Knud Nyboe Rasmussen er cand.theol., tidligere sognepræst og foredragsholder. Artiklen baserer sig på et nyt foredrag med titlen "Djævelen – overtro eller realitet? Hvordan opfatter vi den absolutte ondskab?"